

UOT 81

MÜASİR ALMAN DİLİNDƏ SİNTAKTİK QURULUŞLARIN TƏHLİLİ VƏ ONLARIN NƏZƏRİ ƏSASLARI

Naibə Elxan qızı Camalzadə*Azərbaycan Dillər Universitetinin dosenti,**filologiya üzrə fəlsəfə doktoru***ORCID:** 0000-0003-2135-1419**E-mail:** naibamusayeva@mail.ru<http://www.doi.org/10.62706/bqiz.2025.v25.i4.39>***Açar sözlər:** cümlə strukturu, element, sintaktik vahid, Freym konstruksiyası, çərçivə konstruksiyası.****Ключевые слова:** структура предложения, элемент, синтаксическая единица, фреймовая конструкция, рамочная конструкция.****Key words:** sentence structure, element, syntactic unit, frame construction.*

Otto Beqaqel 1932-ci ildə sintaksisə həsr etdiyi elmi əsərində alman dilinin tipologiyasını geniş şəkildə araşdıraraq əldə etdiyi nəticələr bir çox elmi linqvistik əsərlərin tədqiqinə istiqamət vermişdir. Araşdırmalar göstərir ki, alman dilində söz sırası müxtəlif dil səviyyələrinin (morfoloji, sintaktik, semantik və kommunikativ) bir-birinə qarşılıqlı təsirinin nəticəsidir (6).

Əsas qanunauyğunluqlardan biri onların bir-biri ilə məntiqi və sıx əlaqəli olmasıdır.

Ən vacib qanun budur ki, intellektual cəhətdən sıx əlaqəli elementlər də bir-birilə sıx şəkildə qruplaşdırılmalıdır.

İkinci qanun tələb edir ki, daha vacib element ikinci dərəcəli elementdən sonra, yəni qu-laqda sonuncu əks-səda doğuran elementdən sonra gəlsin.

Üçüncü qanun tələb edir ki, fərqləndirici element fərqləndirilən elementdən əvvəl gəlsin:

*Elementlərin artması qanunu; burada deyilir ki, iki elementdən mümkün qədər qısa olanı uzun elementdən əvvəl gəlir. Tonal elementin (**Tonal element** – nitqdə səsin intonasiya vasitəsilə yüksəlib-enməsi nəticəsində yaranan və cümlənin emosional-proqmatik məzmununu müəyyən edən fonetik*

Müəllifin alman dilinin cümlə strukturunun tədqiqatına daha çox təsir göstərən “Alman dilində cümlə nəzəriyyəsi haqda əsas fikirlər” adlı əsəri olmuşdur. Bu əsər Erix Drax tərəfindən alman dilini xarici dil kimi öyrənənlər üçün təhlil edilmişdir və müasir sintaksisin başlanğıcı kimi də qəbul edilə bilər. O, Sössürün sinxronluq anlayışına istinad edərək tarixi faktlara əsaslanmadan cümlə strukturunu anlamağa üstünlük vermişdir (6). Müəllifin alman cümləsinin sahə müvqeyi modeli də tədqiqatda diqqət cəlb edən bölgüdür (Vorfeld-Mitte-Nachfeld).

Bu bölgüyə əsasən alman cümləsində ön sahədə bir element, orta sahədə feil, digər elementlər isə arxa sahədə gəlir. Onun fikrincə cümlədə mövqe əlaqələri sözlərin qrammatik münasibətləri ilə deyil, onların məzmununun məntiqi funksiyası ilə təyin edilir ki, bu da tipoloji araşdırmalarda vacib məna daşıyır.

Bununla müəllif geniş yayılmış linqvistik araşdırmalardakı “mübtəda-xəbər” fikrini təqzib edir. Cümlə strukturu yalnız mübtəda-xəbər münasibəti ilə deyil, eyni zamanda tema-rema anlayışları ilə də izah edilə bilər. dilində cümlə nəzəriyyəsi haqda əsas fikirlər” adlı əsəri olmuşdur.

Erix Draxın fikirlərinə istinad edən Karl Bust 1956-cı ildə “Alman cümləsinin təbiəti və strukturunun yeni tədqiqatı” adlı əsərində alman dilinin tematik strukturunu təsvir etmişdir.

Cümlənin başlanğıc hissəsi yəni giriş hissəsi onun növbəti mərhələsi üçün əsas tema (mövzu) funksiyasını daşıyır. Tema kimi istifadə edilən cümlə elementi artıq məlum bir hadisəni ifadə edir və dinləyici tərəfindən də aydın şəkildə dərk olunur. (4)

Cümlə strukturu məsələn sual temasının davamı olaraq cavab ritorikasının vacibliyini göstərən üzvlənmə prinsipi ilə xarakterizə edilir. Linqvistik tədqiqatlarda alman dilində cümlədə söz sırası morfoloji, sintaktik, semantik və kommunikativ şərtlərdən asılı olaraq dil öyrənənlərdə cətinlik yaradan qaydalardan biri hesab edilir. Bu fikrə bir az da aydınlıq gətirərək sintaksisin xüsusilə çətin bölmə olduğunu vurğulamaq istərdik. Əgər ayrı-ayrı sözlər qrammatik qanunauyğunluğun nəticəsi olaraq daha böyük sintaktik vahidlərdə birləşirsə və bu zaman cümlə üzvü və ya söz birləşməsi kimi çıxış edirlərsə, söz birləşməsi və cümlə daxilində onlar sabitləşə bilirlər.

Onu da qeyd etmək ki, alman dilində söz sırası qismən sərbəstdir. Məs.:

Anna hat ihrem Bruder ein Buch mitgebracht.

Anna hat ein Buch ihrem Bruder mitgebracht.

Ihrem Bruder hat Anna ein Buch mitgebracht.

Ein Buch hat Anna ihrem Bruder mitgebracht.

Amma alman dilində sözlərin hansı sinfə mənsub olmasından asılı olaraq cümlədə sabit, dəyişməyən mövqeyi ola bilər. Məs.:

- Struktur növə görə feilin sadə, sadə geniş cümlədəki yeri sabitdir və ikinci element olaraq cümlədə yer alır. Tabeli mürəkkəb cümlələrdə isə feil budaq cümlənin sonunda gəlir. Bu mövqedə də budaq cümlədə feilin yeri sabit olaraq qalır. Feil elementləri xəbərin əsas hissəsidir və cümlədə sabit mövqeyə malikdir. Çərçivə nəzəriyyəsinə də istinad etsək bu faktın sübutunu görmək mümkündür.

- Freym konstruksiyası semantika və koqnitiv dilçiliyə əsaslanan, müəyyən situativ və semantik modeli qrammatik konstruksiya vasitəsilə ifadə edən dil vahididir. Başqa sözlə, bu anlayış semantik situasiyanın (freym) və onun dil formasının (konstruksiya) birləşməsini təsvir edir.

Freym konstruksiyası – müəyyən bir situasiyanı ifadə edən sabit qrammatik modeldir. Məs.: “X Y-yə Z-ni verir” freym konstruksiyasıdır, çünki burada:

X – verən (agent),

Y – alan (benefaktiv),

Z – verilən obyekt (tema) rolundadır.

Bu model “vermə freymini” dil strukturunda reallaşdırır.

Freym konstruksiyasının tətbiq sahələrinə, onun dil öyrənmə, cümlə modelləri və semantik analizdə necə tətbiq olunduğuna nəzər salaq.

Freym konstruksiyaları dil öyrənənlərə cümlə quruluşlarını mənalı şəkildə qavramağa kömək edir. Yəni dil öyrənən yalnız sözləri və qaydaları deyil, hər bir qrammatik modelin arxasındakı situasiyanı da başa düşür. Məs.:

“X Y-yə Z-ni verir” → “Vermə freymi”

“X Y-dən Z-ni alır” → “Alma freymi”

Bu iki freym bir-biri ilə semantik baxımdan bağlıdır (verən–alan münasibəti), buna görə dil

öyrənən onların istifadə məqamlarını, rollarını və semantik əlaqələrini daha rahat mənimsəyir. Freym konstruksiyası öyrənənə qaydanı mexaniki şəkildə deyil, mənalı kontekstdə qavramağa imkan yaradır.

Freym konstruksiyaları cümlə modellərinin təhlilində və yeni modellərin yaradılmasında əsas vasitə kimi çıxış edir. Dilçi və ya müəllim freymi müəyyənləşdirərək onun struktur şablonunu göstərə bilər. Məs.:

Freym	Konstruksiya nümunəsi	Rollar
Vermə	X Y-yə Z-ni verir	agent – benefaktiv – tema
Hərəkət	X Y-yə gedir	hərəkət edən – istiqamət
Duyğu	X Y-yə qarşı nifrət hissi keçirir	subyekt – obyekt

Beləliklə, cümlə modelləri yalnız qrammatik baxımdan deyil, funksional və semantik baxımdan da izah olunur.

Freym konstruksiyası cümlələrin mənasının dərin təhlilində istifadə olunur. Bu yanaşma freym semantikasi və konstruksiya qrammatikası prinsiplərini birləşdirərək, dilin mənanı necə qurduğunu göstərir. Məs.:

“Der Lehrer gibt dem Studenten eine Übung.”

Bu cümlənin semantik strukturu aşağıdakı kimi freym konstruksiyası ilə təhlil olunur:

Freym: Vermə freymi

Rollar: der Lehrer müəllim (verən) → dem Studenten tələbə (alan) → die Übung tapşırıq (obyekt)

Konstruksiya: X Y-yə Z-ni verir

Bu, həm mənanın strukturunu, həm də qrammatik formanın funksiyasını göstərir.

Sahə	Freym konstruksiyasının rolu
Dil öyrənməsi	Cümlələri situasiyaya əsasən anlama və qurma bacarığını inkişaf etdirir
Cümlə modelləri	Qrammatik strukturların semantik mənzərəsini təqdim edir
Semantik analiz	Dilin dərin mənasını və rollar arasındakı əlaqəni üzə çıxarır

№	Freym tipi	Tipik konstruksiya (cümlə modeli)	Semantik vəziyyət / Mənası	Rollar (Freym elementləri)
1	Geben (vermə)	X gibt Y Z. “Der Lehrer gibt dem Studenten eine Übung”.	Birinin digərinə nəyisə verməsi	X – verən (Agent), Y – alan (Benefaktiv), Z – obyekt (Tema)
2	Nehmen (alma)	X nimmt Y von Z. “Der Student nimmt das Heft vom Tisch”.	Birinin bir yerdən nəyisə götürməsi	X – alan, Y – obyekt, Z – mənbə
3	Sagen	X sagt Y (zu Z).	Məlumatın bir	X – danışan, Y –

	(danışma/ifadə)	“Die Schwester sagt dem Bruder die Wahrheit”.	şəxsdən digərinə ötürülməsi	məzmun, Z – ünvanlanan
4	Bewegung (hərəkət)	X geht/fährt nach Y. “Otto fährt nach München”.	Subyektin bir yerdən digərinə hərəkəti	X – hərəkət edən, Y – istiqamət/məkan
5	Emotion (emosiya)	X freut sich über Y. “Sie freut sich über die Reise”.	Subyektin hiss və duyğularını ifadə etməsi	X – hiss edən, Y – hissın səbəbi
6	Besitz (mülkiyyət)	X hat Y. “Er hat einen Wagen”.	Sahiblik münasibəti	X – sahib, Y – obyekt
7	Erlaubnis / Verbot (icazə/qadağa)	X darf / darf nicht Y(tun). “Du darfst hier nicht laut sprechen”.	Qaydaların və hüquqların ifadəsi	X – subyekt, Y – fəaliyyət
8	Wissen (bilik)	X weiß Y. “Ich weiß die Wahrheit”.	Bilik və ya məlumatın mövcudluğu	X – bilən, Y – məlumat
9	Wunsch (arzu/niyyət)	X möchte Y (tun). “Ich möchte schlafen”.	Arzu və ya məqsədin ifadəsi	X – arzulayan, Y – hərəkət
10	Kommunikation (ünsiyyət)	X spricht mit Y über Z. “Der Vater spricht mit seiner Tochter über Gesundheit”.	Ünsiyyət və fikir mübadiləsi vəziyyəti	X – danışan, Y – dinləyici, Z – mövzu

Məs.: “Der Lehrer gibt dem Studenten eine Übung”. “Dem Studenten gibt der Lehrer eine Übung”.

Qrammatik quruluş dəyişir, amma freym (vermə situasiyası) sabit qalır. “Anna hat ihrem Bruder ein Buch mitgebracht”. (*Anna qardaşına bir kitab gətirib.*)

Bu cümlə “vermə / ötürmə freyminə” aid olan klassik bir freym konstruksiyası nümunəsidir, çünki burada bir obyektin (Buch) bir subyekt tərəfindən (Anna) başqa bir şəxsin ixtiyarına (ihrem Bruder) verilməsi və ya çatdırılması hadisəsi baş verir.

Bu cümləni freym konstruksiyası baxımından mərhələli şəkildə izah edək:

Freym: *Geben / Überbringen* (vermə və ya gətirmə freymi)

Bu freymdə hadisənin əsas semantik strukturu:

Bir şəxs (Agent) → başqa bir şəxsə (Benefaktiv) → bir obyekt (Tema) verir və ya gətirir.

Tipik konstruksiya modeli:

X bringt Y Z (mit) və ya X hat Y Z mitgebracht.

Bu modeldə “mitbringen” felinin semantik strukturu “vermə + hərəkət” birləşməsidir (yəni “kiməsə bir şeyi özü ilə gətirmək”). Cümlə Perfekt zaman formasında qurulub: *hat ... mitgebracht*.

Freym rolu	Cümlədəki element	Qrammatik funksiya	İzah
Agent (verən / gətirən)	Anna	Mövzu (Subjekt, Nominativ)	Hərəkəti yerinə yetirən şəxs
Benefaktiv (alan şəxs)	ihrem Bruder	Dolayı tamamlıq (Dativ)	Gətirilən əşyanın ünvanlandığı şəxs
Tema (obyekt)	ein Buch	Birbaşa tamamlıq (Akkusativ)	Gətirilən əşya, obyekt
Fəaliyyət (predikat)	hat ... mitgebracht	Fel	“Gətirib” hərəkətini bildirir

Freym konstruksiyasının ümumi strukturu

[Agent] [Benefaktiv]-ə [Tema]-nı gətirir.

Alman dilində isə bu belə formalaşır:

X (Nominativ) + hat + Y (Dativ) + Z (Akkusativ) + mitgebracht.

Konkret cümlədə:

Anna (Agent) → ihrem Bruder (Benefaktiv) → ein Buch (Tema) → mitgebracht (Fəaliyyət)

Freym: Überbringungsfreym (gətirmə situasiyası)

Bu freym aşağıdakı semantik əlaqələri özündə birləşdirir:

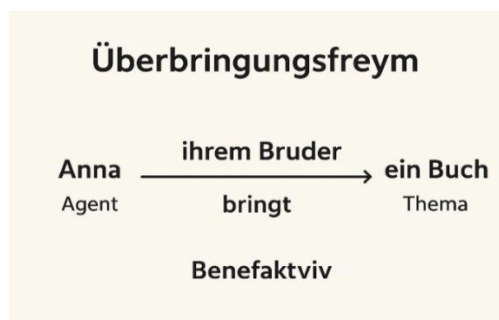
Anna → bringt → ein Buch → (ihrem Bruder)

Agent Fəaliyyət Tema Benefaktiv

Hadisənin qısa semantik təsviri:

Agent (Anna) bir obyekt (kitab) götürərək onu benefaktivə (qardaşına) çatdırır.

Cümlə “Anna hat ihrem Bruder ein Buch mitgebracht” → “Überbringungsfreym”-in (gətirmə və ötürmə hadisəsinin) konstruksional reallaşmasıdır, burada qrammatik struktur (Nominativ–Dativ–Akkusativ) semantik rollarla sıx uyğunluq təşkil edir.

Bəzi mənbələrdə freym konstruksiyası ilə çərçivə konstruksiyası fərqli izah edilir. Amma bu iki konstruksiya yanaşma bucağına görə fərqlənir. Struktur dilçilik, mətn və diskurs təhlilinə əsaslanaraq çərçivə konstruksiyası - formaya və quruluşa əsaslanan, sintaktik-semantik modeldir (4). Çərçivə konstruksiyası dil vahidlərinin (söz, söz birləşməsi, cümlə) sabit struktur modeli kimi təşkil olunmasını ifadə edir. Bu modeldə:

- müəyyən əsas (çərçivə yaradan) komponentlər dəyişməz qalır,
- digər komponentlər isə variativ xarakter daşıyır.

Beləliklə, çərçivə konstruksiyası dil vahidlərinin struktur–semantik təşkilini təmin edən model rolunu oynayır.

F. de Sössürün dilin sistem kimi başa düşülməsi ideyasına əsasən, dil vahidləri bir-biri ilə münasibətlər sistemi yaradır, formanın sabitliyi və elementlərin qarşılıqlı əlaqəsi ilə müəyyənləşdirir. Bu baxımdan çərçivə konstruksiyası struktur invariantı, konkret cümlələrin isə həmin invariantın variantları kimi izah olunur (3).

Çərçivə konstruksiyası koqnitiv dilçilikdə freym anlayışının formal reallaşması kimi çıxış edir. Yəni freym konseptual bilik strukturu, çərçivə konstruksiyası həmin bilik strukturunun dildəki formal modelidir. Bu səbəbdən bir çox mənbələrdə çərçivə konstruksiyası freymın sintaktik proyeksiyası kimi izah olunur.

Çərçivə konstruksiyası alman dilində felin və onun hissələrinin cümləni iki yerə “çərçivəyə” almasıdır.

- felin müxtəlif hissələri (məsələn, köməkçi feil + Partizip, ya da modal feil + əsas feil)
- feil + ayrılan ön şəkilçi (Trennbare Präfix) cümlənin əvvəlində və sonunda yerləşərək,

arasındakı hissəni çərçivəyə alır.

- Sadə feil forması (einfache Verbform)

Felin yalnız bir hissəsi varsa, çərçivə açılmaz:

Ich arbeite heute zu Hause. Feil bir yerdədir, çərçivə yoxdur.

- Ayrılan ön şəkilçili feillər (trennbare Verben)

Mein Sohn steht um 7 Uhr auf. Çərçivə:

1-ci hissə (fel kökü): steht

2-ci hissə (ayrılan ön şəkilçi): auf

Steht ... auf → cümlənin əsas predikatı

Arada qalan hissə (“um 7 Uhr”) — söz sırası baxımından orta mövqe (Mittelfeld)

-Köməkçi feillə (haben/sein/werden) düzəlmiş zaman formaları

Er hat gestern lange gearbeitet. Çərçivə:

1-ci hissə: hat

2-ci hissə: gearbeitet

hat ... gearbeitet → predikatın tam forması

Aradakı elementlər (zaman zərfi və s.) orta mövqedə yerləşir.

- Modal feillər

Sie will heute Deutsch lernen. Çərçivə:

1-ci hissə: will

2-ci hissə: lernen

will ... lernen — birgə feil qrupu (Prädikat)

Araıq hissə (“heute Deutsch”) çərçivənin içindədir.

-Passiv və ya mürəkkəb formalar

Der Text wird morgen geschrieben werden. Çərçivə:

Ön hissə: wird

Son hissə: geschrieben werden

wird ... geschrieben werden → tam fel kompleksi

“morgen” → orta sahə.

Wir haben den Text gestern im Unterricht besprochen.

Təhlil:

Element	Funksiya	Qeyd
Wir	Subjekt	kim?
Haben	köməkçi fel (çərçivənin başlanğıcı)	
den Text gestern im Unterricht	Mittelfeld	obyekt və zərflilər
Besprochen	Partizip II (çərçivənin sonu)	
haben ... besprochen	Predikat (çərçivə konstruksiyası)	tam fel qrupu

Alman dilində çərçivə konstruksiyasının təhlilini aşağıdakı kimi ümumiləşdirsək, növbəti nəticəyə gələrik:

felin bütün hissələrini tapmaq, cümlədəki yerini göstərmək, predikatın bütöv strukturunu müəyyənləşdirmək.

Bu, cümlənin sintaktik quruluşunu və söz sırasını anlamağın açarındır.

“Çərçivə konstruksiyası” (Satzklammer) ilə “freym konstruksiyası” (Frame-Konstruktion) anlayışları oxşar görünsələr də, tamamilə fərqli dilçilik səviyyələrinə aiddir.

Çərçivə konstruksiyası (Satzklammer) sintaksisə (cümlə quruluşu) əsaslanır. Alman dilində çərçivə konstruksiyası feil formalarının (məsələn, “hat ... gemacht”, “will ... lernen”, “steht ... auf”) cümlənin başlanğıcı və sonu arasında yerləşməsi və aradakı elementlərin “çərçivə içində” qalmasıdır.

Məs.: “habe ... gelesen”

Çərçivə cümlənin söz sırasını və predikatın quruluşunu müəyyənləşdirir. Bu, sırf qrammatik (struktur) hadisədir.

Freym konstruksiyası isə (Frame-Konstruktion) semantika və kognitiv dilçiliyə (mənanın qurulması) əsaslanır. Freym — müəyyən bir konseptual situasiyanı (çərçivəni) aktivləşdirən mənəvi-sxematik strukturdur. Charles Fillmoreun Frame Semantics nəzəriyyəsinə əsaslanır. Məs.:

“Satın alma” freymi → “alıcı”, “satıcı”, “məhsul”, “pul”, “əməliyyat” kimi rolları aktivləşdirir.

“Məktəb” freymi → “müəllim”, “şagird”, “sınıf”, “dərslər” və s.

Yəni, freym konstruksiyası danışmada və ya mətnə bu konseptual çərçivələrin dil vasitəsilə necə ifadə olunduğunu göstərir.

Anna hat ein Buch gekauft. (Anna kitab alıb.) Burada “almaq” sözü “satın alma freymi”ni aktivləşdirir: (alıcı, satıcı, məhsul, pul).

Freym konstruksiyası mənanın necə qurulduğunu, dil elementlərinin hansı konseptual çərçivəyə aid olduğunu göstərir. Bu, semantik və kognitiv hadisədir.

Məsələ	Çərçivə konstruksiyası (Satzklammer)	Freym konstruksiyası (Frame-Konstruktion)
Səviyyə	Sintaktik (grammatika)	Semantik / Kognitiv
Mövzusu	Fel və söz sırası	Mənanın konseptual strukturu
Əsas ideya	Fel hissələri cümləni çərçivəyə alır	Söz və ifadələr müəyyən “mənəvi çərçivəni” aktivləşdirir
Funksiya	Cümlənin strukturunu qurur	Mənanın konseptual əlaqələrini göstərir
Nümunə	„Er hat das Buch gelesen.“	“Almaq”, “satmaq” → “ticarət freymi”
Analiz səviyyəsi	Formal grammatika	Kognitiv-semantik analiz
Tədrisdə istifadəsi	Cümlə strukturu öyrədərkən	Mənanın, leksikanın, diskursun təhlilində

Çərçivə konstruksiyası → “fel necə yerləşib?”

Freym konstruksiyası → “bu söz hansı situasiyanı yada salır?”

Biz bu iki yaxın nəzəriyyəni eyni cümləni təhlil edərək müqayisə edə bilərik.

Die Lehrerin hat den Schüler für seine gute Arbeit gelobt. (Müəllimə şagirdi yaxşı işi üçün tərifləyib.)

Çərçivə konstruksiyası (Satzklammer) — *sintaktik analiz*

Fel formalarının cümlə strukturundakı yerini və “çərçivə”ni göstərmək.

Element	Funksiya	Qeyd
Die Lehrerin	Subjekt	cümlənin mövzusu
Hat	köməkçi fel (Perfekt)	çərçivənin başlanğıcı
den Schüler für seine gute Arbeit	Mittelfeld	obyekt və səbəb bildirən zərflilik
Gelobt	Partizip II	çərçivənin sonu
hat ... gelobt	Predikat (çərçivə konstruksiyası)	tam fel kompleksi

Burada çərçivə “hat ... gelobt” arasında açılır və cümlənin əsas strukturu bu çərçivə üzərində qurulur.

Bu feil formaları və söz sırası əsaslı sintaktik (formal) təhlildir.

Freym konstruksiyası (Frame-Konstruktion) semantik-kognitiv analizdir.

Cümlədəki sözlərin və rolların hansı konseptual freymə aid olduğunu müəyyənləşdirir.

Nümunədə verilən cümlə “tərifləmə (lobe-frame)” freymindədir.

Rol	Cümlədəki element	İzah
Aktor (Tərifləyən)	Die Lehrerin	qiymətləndirən şəxs
Pasiyent (Təriflənən)	den Schüler	hərəkətin obyektı
Səbəb / Əsas	für seine gute Arbeit	tərifin səbəbi
Hərəkət	loben (gelobt)	tərifləmə aktı

Burada “loben” felinin işlənməsi “tərifləmə freym”ini aktivləşdirir. Bu, sosial münasibət (müəllim → şagird) və dəyərləndirmə (müsbət reaksiya) kontekstini yaddaşa canlandırır. Bu artıq mənanın konsept səviyyəsində təhlildir.

Aspekt	Çərçivə konstruksiyası	Freym konstruksiyası
Nəyi təhlil edir?	Cümlənin quruluşunu (fel formaları)	Cümlənin mənəvi strukturunu (rol və situasiya)
Fokus	“hat ... gelobt” → fel çərçivəsi	“loben” → tərifləmə freymi
Dil səviyyəsi	Sintaktik	Semantik / Kognitiv
Sual	“Fel necə yerləşib?”	“Bu cümlə hansı situasiyanı təsvir edir?”
Analiz obyektı	Formal struktur	Mənanın konseptual əlaqələri

Hər iki nəzəriyyənin təhlilindən bu nəticəyə gələ bilərik ki, çərçivə konstruksiyası cümlənin skeletini göstərir, freym konstruksiyası isə cümlənin mənəvi-sosial mənzərəsini açır.

Problemin aktuallığı. “Müasir alman dilində sintaktik quruluşların analizi və onların nəzəri əsasları” mövzusu dilçilik elminin müasir tələblərinə cavab verən aktual bir araşdırma sahəsidir. XXI əsrdə qloballaşma və çoxdilli ünsiyyətin genişlənməsi nəticəsində alman dili yalnız Avropada deyil, dünya miqyasında da əhəmiyyətli kommunikasiya vasitəsinə çevrilmişdir. Bu isə alman dilinin sintaktik xüsusiyyətlərinin sistemli və dərinlən öyrənilməsinə tələb edir.

Mövcud tədqiqatlarda alman dilinin morfoloji və leksik səviyyələri ilə bağlı bir sıra işlər olsa da, sintaktik quruluşların müasir kontekstdə sistemli təhlili və onların nəzəri əsaslarının araşdırılması kifayət qədər yox səviyyəsindədir. Bu isə təhsil prosesində, dilin tədrisi və təlim materiallarının hazırlanmasında müəyyən boşluqlar yaradır. Belə bir boşluğu aradan qaldırmaq üçün sintaktik səviyyədə struktur analizinin aparılması və nəzəri baza kontekstində sistemləşdirilməsi zəruridir. Buna görə də, bu mövzunun araşdırılması dil nəzəriyyəsi və praktikası üçün böyük aktuallığa malikdir.

Problemin elmi yeniliyi. Məqalədə təklif olunan yanaşma alman dilinin sintaktik quruluşlarının təhlilinə yeni nəzəri perspektivlər gətirir. Ənənəvi sintaktik təhlil modellərindən fərqli olaraq, tədqiqat müasir linqvistik nəzəriyyələrin – funksional-sintaktik, generativ və korpus əsaslı yanaşmaların – sintezinə əsaslanır. Bu aspektlər tədqiqatın elmi yenilik məzmununu formalaşdırır və alman dilçiliyi sahəsinə orijinal töhfə verir.

Problemin praktik əhəmiyyət və tətbiqi. Tədqiqatın nəticələri həm nəzəri, həm də praktik səviyyədə geniş tətbiq imkanlarına malikdir. Praktik əhəmiyyəti aşağıdakı kimi ifadə edilə bilər:

- Alman dili üzrə dərslər və tədris vəsaitlərinin hazırlanmasında sintaksis səviyyəsində dəqiqləşdirmələr aparılmasına kömək edir;
- Tərcümə fəaliyyətində mürəkkəb sintaktik mənalardan düzgün çatdırılması üçün nəzəri əsaslar təqdim edir;
- Dilin avtomatik emalı, maşın tərcüməsi və korpus dilçiliyi sahələrində tətbiqi mümkün olan yeni sintaktik model və konseptlər təklif edir.

Bu cür çoxsahəli tətbiq sahələri məqalənin praktik əhəmiyyətini daha da artırır.

Ədəbiyyat

1. Admoni, Wladimir Der deutsche Sprachbau. Aufl. München: C.H. Beck'sche Verlag. 1970.
2. Admoni, Wladimir. Die Entwicklungstendenzen des deutschen Satzbaus von heute. München: Max Huber Verlag. 1973.
3. Altmann, Hans. Formen der "Herausstellung" im Deutschen. Rechtsversetzung, Linksversetzung, Freies Thema und verwandte Konstruktionen. Tübingen. (=Linguistische Arbeiten 106) 1981.
4. Auer, Peter. Zur Verbspitzenstellung im Gesprochenen Deutsch. In: Deutsche Sprache 14. S. 193-222. 1993.
5. Askedal, John Ole. Über "Stellungsfelder" und "Satztypen" im Deutschen. In: Deutsche Sprache 14. S. 193-223. 1986.
6. Behagel, Otto. Deutsche Syntax. Eine geschichtliche Darstellung. Bd. Wortstellung, Periodenbau. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung. 1932.
7. Bittner D. Die deutsche Klammerstruktur. Epiphänomen der syntaktischen Realisierung von Assertion und Thema-Rhema-Gliederung. // Bittner, Dagmar & Livio Gaeta (Hrsg.) Kodierungstechniken im Wandel. Das Zusammenspiel von Analytik und Synthese im Gegenwartsdeutschen. Berlin/New York: De Gruyter, 2010. S. 223-247.

N.E.Camalzadə

Müasir alman dilində sintaktik quruluşların analizi və onların nəzəri əsasları Xülasə

Məqalədə müasir alman dilinin sintaktik konstruksiyaları və onların aktual linqvistik istiqamətlər kontekstində nəzəri əsasları təhlil edilir. Əsas diqqət cümlə quruluşunun, sintaktik vahidlərin növlərinin və onların təşkili modellərinin öyrənilməsinə yönəldilir. Tədqiqatın nəzəri bazasını generativ qrammatika, funksional sintaksis və konstruksiya qrammatikası təşkil edir ki, bu da sintaksisi çoxsəviyyəli və dinamik bir sistem kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. Məqalədə sintaktik konstruksiyaların forma ilə məna arasındakı qarşılıqlı əlaqəsi, eləcə də onların kommunikasiya və diskursiv qarşılıqlı təsirdəki rolu açıqlanır.

Məqalədə müasir alman dilinin sintaktik strukturları yalnız sərt qrammatik qaydalar əsasında deyil, həm də pragmatik və kontekstual amillərin təsiri altında formalaşması vurğulanır. Aparılan təhlil göstərir ki, sintaktik konstruksiyalar yüksək variasiyaya malikdir və dilin inkişafının müasir tendensiyalarını əks etdirir. Öldə olunan nəticələr alman dilinin sintaksisinin fəaliyyət mexanizmlərinin daha dərinə dərk edilməsinə töhfə verir və nəzəri linqvistik tədqiqatlarda, alman dilinin xarici dil kimi tədrisi praktikasında, eləcə də müqayisəli dilçilikdə istifadə oluna bilər.

Н.Э.Джамалзаде**Анализ синтаксических конструкций современного немецкого языка и их теоретические основы****Резюме**

В статье анализируются синтаксические конструкции современного немецкого языка и их теоретические основания в контексте актуальных лингвистических направлений. Основное внимание уделяется изучению структуры предложения, типов синтаксических единиц и моделей их организации. Теоретической базой исследования послужили положения генеративной грамматики, функционального синтаксиса и конструкционной грамматики, что позволяет рассмотреть синтаксис как многоуровневую и динамичную систему. В статье раскрывается взаимосвязь формы и значения синтаксических конструкций, а также их роль в процессе коммуникации и дискурсивного взаимодействия. Подчеркивается, что синтаксические структуры современного немецкого языка формируются не только на основе строгих грамматических правил, но и под влиянием прагматических и контекстуальных факторов. Анализ показывает, что синтаксические конструкции обладают высокой вариативностью и отражают современные тенденции развития языка. Полученные результаты способствуют более глубокому пониманию механизмов функционирования синтаксиса немецкого языка и могут быть использованы в теоретических лингвистических исследованиях, практике преподавания немецкого языка как иностранного, а также в сопоставительном языкознании.

N.E.Jamalzade**Analysis of syntactic structures in contemporary german and their theoretical foundations****Summary**

This article examines syntactic structures in contemporary German and their theoretical foundations. The study analyzes sentence structure, syntactic units, and construction types within the framework of modern linguistic theories, including generative grammar, functional syntax, and construction grammar. Special attention is paid to the interaction between form and meaning, as well as to the role of syntax in discourse and communication. The article demonstrates that syntactic constructions in modern German are dynamic and context-dependent, reflecting both grammatical rules and pragmatic factors. The findings contribute to a deeper understanding of German syntax and may be useful for linguistic research, language teaching, and comparative studies.

Redaksiyaya daxil olub: 15.12.2025